

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

*Забезпечення потреб учасників російсько-української
війни на місцевому рівні*

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ВСЕУКРАЇНСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ЮРИДИЧНА СОТНЯ»

ЗМІСТ

Вступ	3
Методологія проведеного дослідження	4
Резюме звіту	5
Застосування програмного методу забезпечення потреб учасників російсько-української війни	8
Цільові групи, на кого спрямовані місцеві програми соціального захисту	11
Надання матеріальної допомоги учасникам російсько-української війни та сім'ям загиблих	14
Поліпшення житлових умов учасників російсько-української війни	16
Забезпечення земельними ділянками	17
Пільги на проїзд	18
Медичне забезпечення учасників російсько-української війни	19
Професійна адаптація та забезпечення освітою	22
Інформування учасників російсько-української війни про їхні права і пільги	25
Адміністрування системи соціальної підтримки учасників російсько-української війни	26
Рекомендації для формування політики у сфері соціального захисту учасників російсько-української війни	31

ВСТУП

За даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників АТО, станом на 1 січня 2017 року внаслідок бойових дій на Сході України загинуло 3 460 військовослужбовців та близько 300 000 осіб отримали статус учасника бойових дій. Найбільша кількість загиблих, 431 особа, – з Дніпропетровської області, а найменше, 43 і 36 осіб відповідно, – з Донецької та Луганської областей.

У зв'язку з набранням чинності Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та проведенням в Україні децентралізації влади, органам місцевого самоврядування надано більше можливостей та ресурсів самостійно вирішувати питання місцевого значення у різноманітних сферах суспільного життя, включаючи соціальний захист різних груп населення, у тому числі учасників російсько-української війни.

Таким чином, первинною ланкою забезпечення добробуту захисників України стають місцеві органи влади. Фокус уваги та відповідальності за втілення соціальної політики в країні поступово зміщується на області, райони, міста, селища і села та об'єднані громади.

Оскільки, децентралізація влади і розширення соціальних повноважень місцевих органів влади є відносно новими реформами в Україні, які ще досі не завершилися, існує реальна потреба у вивченні досвіду різних адміністративних одиниць.

Як показує практика, рівень і ефективність, зміст та якість соціальних послуг, які надаються учасникам російсько-української війни, суттєво відрізняються у кожному регіоні України. Пов'язано це не тільки із фінансово-економічними потужностями регіону, а в першу чергу з необхідністю обміну кращими практиками та прикладами успіху побудови сталої системи соціального захисту учасників російсько-української війни.

З огляду на вище сказане, ГО «ВПО «Юридична Сотня» провела власне дослідження, викладене у цьому звіті.

Метою дослідження є оцінка ефективності соціального захисту та системи реабілітації і реадaptaції учасників російсько-української війни через визначення кращих практик з надання комплексу соціальних послуг у різних областях України та виокремлення тенденцій у сфері соціального захисту учасників російсько-української війни і членів їхніх сімей.

Основне завдання дослідження: напрацювання практичних рекомендацій, які стануть прикладним інструментом для проведення змін у сфері підтримки ветеранів війни на Сході та стимулювання розвитку сфери соціального захисту та соціальної реадaptaції осіб, які захищали суверенітет України у ході проведення військових дій.

Це дослідження є першим етапом оцінки місцевих програм соціального захисту учасників російсько-української війни, в межах якого основний акцент було зроблено на аналіз, проведений представниками громадянського суспільства. До другого етапу буде залучено представників органів державної влади та місцевого самоврядування. Кінцевим продуктом другого етапу стане публікація нового доповненого і розширеного видання аналітичного звіту.

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У межах дослідження було розглянуто заходи соціального захисту учасників АТО, закріплені у місцевих програмах 24 областей України. Також для проведення порівняння між обласними програмами соціального захисту та програмами, які діють на рівні міст, що належать до відповідних областей, було обрано декілька міст для дослідження, а саме:

- Львів;
- Луцьк;
- Кропивницький;
- Кривий Ріг;
- Жовті Води;
- Дніпро.

Саме ці міста стали об'єктом дослідження, оскільки в їхніх областях існують одні з найефективніших програм соціального захисту учасників російсько-української війни. В окремих розділах звіту можуть наводитись приклади інших населених пунктів для проведення порівняння в окремо взятих сферах соціального захисту.

Інформація, на основі якої було проведено дослідження, була взята із публічних джерел (веб-сайтів органів місцевого самоврядування, відповідей на запити на інформацію тощо). Підготовка та оцінка зібраних для дослідження матеріалів здійснювалась юристами і експертами ГО «ВПО «Юридична Сотня» та партнерами організації.

Крім того, з метою більш детального вивчення ефективності функціонування наявних програм 27-28 квітня 2017 року у Львові було проведено круглий стіл. В обговоренні взяли участь представники з кожної області, які підготували інформацію про місцеві програми у формі презентацій. Було розглянуто як місцеві обласні програми, так і програми окремих міст та районів. Круглий стіл дав можливість дізнатися про практику реалізації місцевих програм, проаналізувати, які із заходів насправді працюють, а також виявити в яких областях відсутні будь-які програми соціального захисту учасників російсько-української війни. Розгляд місцевих програм проводився за допомогою аналізу їхнього змісту та порівняння різних програм. Аналіз дозволив виокремити основні тенденції розвитку та ефективності функціонування системи соціального захисту на місцевому рівні в Україні. За допомогою порівняння вдалось визначити регіони, де функціонують найбільш ефективні програми соціального захисту.

Дані, представлені у звіті, станом на 15 березня 2017 року (однак за окремими даними інформація може відрізнятись в межах місячного строку).

У цьому звіті наступні терміни вживаються у такому значенні: учасники російсько-української війни – особи, які захищали незалежність, суверенітет та тери-

торіальну цілісність України і брали безпосередню участь у конфлікті на Сході України. Такий термін було обрано, оскільки дії на сході України юридично та фактично підпадають під ознаки міжнародного збройного конфлікту згідно Женевських конвенцій, тому до учасників такого конфлікту повинні застосовуватися відповідні нормативні визначення;

соціальний захист – система економічних, соціальних та організаційних заходів, які здійснюються органами влади для підтримки учасників російсько-української війни, інших верств населення;

соціальна реадaptaція – пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії;

реабілітація – система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення.

Застосування програмного методу забезпечення потреб учасників російсько-української війни

Вирішення проблем реадaptaції учасників російсько-української війни потребує комплексу дій і заходів, які належать до компетенції різних відомств та установ. На сьогодні, на загальнодержавному рівні ще не було затверджено цільової програми соціального захисту та реабілітації учасників російсько-української війни. Однак, на місцевому рівні тенденція значно позитивніша – 11 областей мають цільові програми, спрямовані на соціальний захист учасників російсько-української війни. У деяких областях також наявні районні цільові програми, які подекуди дублюють обласні аналоги. Всі міста, які досліджувалися в ході підготовки звіту, також мають власні цільові програми.

Цільові групи соціального захисту

Державна підтримка надається виключно особам, на яких поширюється відповідний статус згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Таким чином, без належного захисту залишаються добровольці, які не увійшли до складу військових формувань, утворених відповідно до закону. Втім, для забезпечення соціального захисту добровольців, деякі органи місцевого самоврядування прийняли рішення про надання учасникам добровольчих формувань місцевого статусу учасника бойових дій, який дозволяє взяти участь у програмах соціального захисту в межах конкретної області. Зокрема, статус учасника бойових дій із числа добровольців був наданий 100 особам з Львівської області та 15 – з Тернопільської області. Рішення про офіційне визнання добровольців було також прийнято в Дніпропетровській, Івано-Франківській, Одеській, Чернівецькій та Рівненській областях. Також, на відміну від Волинської області місто Луцьк прийняло власний порядок надання місцевого статусу УБД добровольцям (на час написання звіту, такий статус отримали 17 осіб).

Надання матеріальної допомоги

Матеріальна допомога є найпоширенішим видом соціальної підтримки, який надається практично в усіх регіонах держави. Втім, розмір, підстави та види такої допомоги суттєво різняться. Найбільше видів матеріальної допомоги передбачено у Дніпропетровській області – 14.

Поліпшення житлових умов учасників російсько-української війни

За рахунок коштів державного бюджету надається компенсація на придбання власного житла тільки сім'ям загиблих та інвалідам I та II групи (Постанова КМУ від 19 жовтня 2016 р. № 719). Таким чином, тягар забезпечення житлом інших категорій ветеранів війни (згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), які перебувають на квартирному обліку, лягає на органи місцевого самоврядування. Необхідно констатувати, що лише в окремих областях існують програми забезпечення житлом категорій, непокритих державним фінансуванням. У тих регіонах, де інваліди III групи та учасники бойових дій все ж отримують допомогу на житло, форма такої допомоги відрізняється: існують програми компенсації частини вартості придбаного (побудованого) житла (у Луцьку – 50% вартості компенсується з місцевого бюджету; у Харкові – 40%); також в окремих регіонах є програма виплати компенсації вартості на придбання власного житла за аналогом Постанови КМУ № 719 (наприклад, у Запорізькій області). Також прогресивні результати із забезпечення житла показують обласні програми «Власний дім» та програми з надання кредитів учасникам АТО за рахунок місцевих бюджетів..

Забезпечення земельними ділянками

Рівень забезпечення земельними ділянками в регіонах України також суттєво відрізняється. Найпоширенішими проблемами забезпечення землею є забюрократизованість процедури та брак вільних ділянок у відповідному регіоні. Так, найбільшу кількість ділянок учасникам російсько-української війни було виділено у Полтавській області. Проблема складності оформлення земельних ділянок вирішено у Дніпропетровській області, адже там створено «єдине вікно» куди достатньо звернутись лише один раз, після чого супровід оформлення ділянки та витрати бере на себе обласна рада. Результатом є отримання заявником свідоцтва права власності на земельну ділянку.

Цікавий підхід практикується у Львові. Через брак земельних ділянок міська влада вирішила запровадити матеріальну допомогу на вирішення соціально-побутових питань у розмірі 100 тис. грн, що надається особам, які перебувають на черзі на отримання земельної ділянки і не отримували житла у місті Львів.

Пільги на проїзд

Пільги на проїзд у всіх регіонах України вирішуються шляхом підписання угод, меморандумів між місцевою владою та перевізниками. Монетизація даної пільги існує лише в місті Луцьк. Також деякі міста забезпечують право на проїзд для членів сімей загиблих, хоча цього не вимагає закон «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Професійна реадaptaція і освіта

В Україні відсутній комплексний підхід щодо професійної реадaptaції учасників російсько-української війни. Це пов'язано із відсутністю визначення поняття на законодавчому рівні та через брак розуміння змісту професійної реадaptaції у більшості органів місцевого самоврядування.

Кошти, які виділяються у державному бюджеті на професійну реадaptaцію згідно Постанови КМУ від 31 березня 2015 року №179, переважно використовуються на професійне навчання за професією водіїв автотранспортних засобів категорії «В» та «С».

Таким чином, розробка основних заходів професійної реадaptaції на сьогоднішній день покладена на органи місцевого самоврядування. На місцевому рівні переважно проводяться такі заходи як семінари і консультації; поширення «дорожніх карт»; видача пільгових кредитів на відкриття власного бізнесу; ярмарки вакансій тощо.

Пільги, що стосуються забезпечення освітою на місцевому рівні, як правило, поширюються тільки на дітей учасників російсько-української війни.

Інформування учасників російсько-української війни про їхні права і пільги

Права та пільги учасників російсько-української війни закріплені у різноманітних нормативно-правових актах різного відомчого рівня, до яких періодично вносяться зміни. Крім того, загальнодержавної політики інформаційного забезпечення немає. Така ситуація призводить до того, що учасники російсько-української війни та члени їхніх сімей часто позбавлені інформації про власні права.

Разом з тим, певні заходи щодо забезпечення колишніх військовослужбовців необхідними відомостями проводяться на місцевому рівні. Найпоширенішими заходами інформування є: круглі столи, «дорожні карти» щодо наявних пільг та державних гарантій, спеціальні розділи для учасників російсько-української війни на веб-сайтах органів місцевого самоврядування та інших формах інформування. Заходи з інформування проводяться громадським сектором.

Адміністрування системи соціальної підтримки

Дослідження показало ґрунтовні недоліки системи адміністрування сфери соціального захисту учасників російсько-української війни. У вертикальній структурі системи (державна - органи місцевого самоврядування) фактично існує дві паралельні системи - Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції і окремо органи соціального захисту рад населених пунктів/громад.

В межах однієї вертикалі підпорядкування (горизонтальний рівень) також наявні прогалини у координації та співпраці окремих відомств та структурних підрозділів.

На сам кінець, відсутній єдиний підхід щодо організації діяльності центрів допомоги учасникам антитерористичної операції, утворених на підставі Указу Президента України від 18 березня 2015 року № 150/2015. Центри створюються як комунальне підприємство, орган при голові ОДА, відділ чи підрозділ структурної одиниці виконавчого органу влади тощо, а також як орган взагалі без визначеного правового статусу. За функціональними обов'язками різні центри виконують функції «єдиного вікна» (центр є єдиною установою, яка приймає заяви на пільги та на участь у програмах, надає соціальні послуги тощо), консультативного центру (ЦДУ АТО надає інформацію про права, пільги, можливість взяти участь у програмах соціальної підтримки) або дорадчого органу (допомога очільнику області, координація органів влади).

Ефективна робота центрів може бути забезпечена через визначення чіткої організаційно-правової форми, визначення чіткого функціоналу, джерел фінансування діяльності та сталість команди.

Вплив громадянського суспільства

Інформація, отримана під час підготовки звіту, вказує на той факт, що активність громадянського суспільства в області прямо пропорційна рівню соціального захисту учасників російсько-української війни в області. Часто громадські активісти створюють альтернативні до державних і місцевих заходи соціальної підтримки або ж взагалі забезпечують соціальний захист у тих сферах, які влада не покриває (наприклад, в Києві волонтерами ЦДУ АТО була розроблена статистична форма, у якій можна вказати про медичні проблеми учасників російсько-української війни та членів сімей загиблих; у Миколаївській та Чернігівській областях діє Програма Україна-Норвегія і Україна-НАТО, що дають можливість пройти курси англійської мови та курси підготовки для роботи в охоронних структурах). У той же час, не виключені випадки співпраці влади і громадських активістів з метою реалізації спільного проекту (ефективно співпрацюють ветеранські ініціативи та ОДА у Дніпрі. ГО «Всеукраїнська спілка воїнів АТО» та ЦДУ АТО Дніпропетровської області на базі Державного університету та приватного навчального центру організували курси вивчення англійської мови та ІТ).

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМНОГО МЕТОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Однією із основних проблем забезпечення належного рівня соціального захисту учасників війни на Сході є хаотичність та розрізненість програм, заходів, послуг і пільг, що надаються учасникам російсько-української війни та членам їхніх сімей. На державному рівні не існує єдиної та комплексної програми, яка регулювала б процес реадaptaції колишніх військовослужбовців у мирне життя, об'єднуючи всі існуючі заходи у цілісну систему.

На місцевому рівні ситуація дещо краща. В 11 областях існують окремі цільові програми соціального захисту та/або реабілітації учасників збройного конфлікту на Сході. У деяких областях подібні програми приймаються щороку (наприклад, Волинська), однак на час підготовки звіту у таких областях програми на 2017 рік ще не були затверджені, тому вони не описані у нашому дослідженні.

У всіх містах, які досліджувались у межах підготовки звіту, також наявні власні міські цільові програми. Що прикметно, більшість міських програм є ширшими за програми області, до якої входить відповідне місто. Наприклад, міська програма Луцька на відміну від програми Волинської ОДА передбачає надання соціальної допомоги добровольцям, які не отримали статус ветерана війни відповідно до закону, а цільові програми місті Львів містять значно ширше коло заходів та охоплюють ширше коло осіб, які потребують підтримки, ніж програма Львівської області.

Також у великій кількості областей наявні цільові програми районів. Часто районні програми відтворюють положення обласних, але існують винятки.

Так, на рівні Дніпропетровської області відсутня цільова програма, спрямована виключно на учасників російсько-української війни. За функціонування системи соціального захисту Дніпропетровської обласної ради відповідає загальна програма «Комплексна програма соціального захисту населення Дніпропетровської області на 2015 - 2019 роки» (рішення сесії від 05 грудня 2014N^о 588-28/VI). Вузько спрямованими на потреби учасників російсько-української війни є Розпорядження голови Дніпропетровської ОДА N^оР-265/0/3-15 від 15.06.2015 року, відповідно до якого організовано Центр допомоги учасникам АТО та членам їхніх сімей, і Розпорядження від 02.04.2015 р. N Р-162/0/3-15, якими передбачені заходи щодо забезпечення соціальної адаптації учасників антитерористичної операції.

Натомість окремі райони, а також деякі міста Дніпропетровської області мають цільові програми, спрямовані виключно на учасників російсько-української війни. Зазвичай такі програми носять назву «Родина Героя» і заходи в них перекликаються.

Нижче наводиться оцінювання областей та досліджуваних міст відповідно до принципу програмного методу при вирішенні проблем учасників російсько-української війни.
Оцінювання

Застосування програмного методу оцінюється за такими критеріями:

вузькопрофільність - розглядається цільова група, яку охоплює наявна програма. Оцінка виставляється за таким принципом: 0 - якщо програма, спрямована виключно на учасників російсько-української війни, відсутня (при цьому не враховуються програми, цільовою аудиторією яких є і учасники російсько-української війни та інші категорії населення); 1 - програма охоплює тільки ветеранів війни (статус яким надано відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»); 2 - якщо крім ветеранів війни програми поширюються на добровольців, які не отримали пільговий статус відповідно до закону, волонтерів, інших осіб, які були залучені або постраждали в ході ведення бойових дій;

комплексність - критерій, що визначає коло заходів, що проводяться в межах програми, їхній взаємозв'язок та структуру, здатність вирішити нагальні проблеми реадaptaції учасників російсько-української війни до мирного життя і забезпечення належного рівня соціального захисту членів їхніх сімей. Оцінки виставляються таким чином: 0 - якщо оцінка за критерієм «вузькопрофільність» становить «0»; 1 - програма охоплює тільки один-два напрямки соціального захисту та реабілітації учасників російсько-української війни та/або програма не передбачає перегляду усталеної практики реадaptaції учасників російсько-української війни в мирне життя; 2 - програма передбачає три і більше напрямки соціального захисту та реабілітації учасників російсько-української, при цьому запроваджуються деякі нові прогресивні підходи до реадaptaції; 3 - програма вирішує більшість проблем соціального захисту та реабілітації учасників російсько-української війни із використанням нових прогресивних методів. Примітка: на жаль, багато програм прийняті тільки наприкінці 2016 року, тому оцінити їх реальний вплив на забезпечення потреб цільової категорії наразі доволі складно. Внаслідок цього, в межах категорії «комплексність» оцінювався в першу чергу формальний зміст тексту затверджених програм;

фінансування - у даній графі зазначається розмір фінансових коштів, закладених у цільових програмах соціального захисту учасників російсько-української війни на 2017 рік. Кошти наводяться у розмірі загальної суми, передбаченої на втілення цільової програми, а також в розрахунку на одну особу із цільової групи (бенефіціара) відповідної цільової програми (детальніше - див. Розділ «Цільові групи соціального захисту»). При цьому кошти, закладені у цільових програмах, що спрямовані не тільки на учасників російсько-української війни, не зазначаються. Якщо в області/населеному пункті немає вузькопрофільних програм, спрямованих виключно на учасників російсько-української війни (оцінка за критерієм «вузькопрофільність» - «0»), то розмір фінансування не наводиться через складність відстежити точну суму коштів, направлених на потреби цільової групи;

загальна оцінка - сума оцінок за всі вище наведені категорії. Найвищий бал - 5.

Таблиця 1. Оцінка програм соціального захисту учасників російсько-української війни в областях і місті Київ

	Вузькопрофільність	Комплексність	Фінансування, тис грн.		Загальна оцінка
			Загалом	На одного бенефіціара	
Вінницька	1	3	4 770	0,3055	4
Львівська	2*	2	18 618	0,9315	4
Чернівецька	2	2	25 201,5	2,3229	4
Донецька	1	2	6 040	0,5149	3
Івано-Франківська	2*	1	7 100	1,0989	3
Тернопільська	2	1	905	0,1616	3
Харківська	1	2	1465	0,1165	3
Кіровоградська	1	2	2 795	0,2776	3
Житомирська	2	1	11 944,3	0,7878	2
Рівненська	2	..**	..**	..**	..**
Черкаська	1	..**	..**	..**	..**
Волинська	0	0	-		0
Дніпропетровська	0	0	-		0
Закарпатська	0	0	-		0
Запорізька	0	0	-		0
Київ, місто	0	0	-		0
Київська	0	0	-		0
Луганська	0	0	-		0
Миколаївська	0	0	-		0
Одеська	0	0	-		0
Полтавська	0	0	-		0
Сумська	0	0	-		0
Херсонська	0	0	-		0
Хмельницька	0	0	-		0
Чернігівська	0	0	-		0

* у програму також включені учасники Революції Гідності. ** надано недостатньо даних

Таблиця 2. Оцінка програм соціального захисту учасників російсько-української війни в досліджуваних містах

	Вузькопрофільність	Комплексність	Фінансування, тис грн.		Загальна оцінка
			Загалом	На одного бенефіціара	
Львів	2	3	121 617	26,0868	5
Луцьк	2	2	5 825,6	..**	4
Дніпро	2	2	74 460	..**	4
Кропивницький	1	1	10 502	..**	2
Кривий Ріг	1	1	23 399, 972	..**	2
Жовті Води	1	1	213,8	..**	2

ЦІЛЬОВІ ГРУПИ, НА КОГО СПРЯМОВАНІ МІСЦЕВІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

На законодавчому рівні система соціального захисту учасників російсько-української війни спрямована на такі категорії населення, як учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни та члени сімей загиблих. Однак названі категорії охоплюють далеко не всіх осіб, що брали участь в російсько-українській війні та потребують подальшого соціального захисту. Зокрема, на рівні держави жодного соціального захисту немає, фактично найбільш незахищена категорія – добровольці, які не увійшли до складу військових формувань, утворених відповідно до закону.

Як наслідок, проблему надання соціальної підтримки категоріям, що є незахищені з боку держави, взялися вирішувати на місцевому рівні. Зокрема, статус учасника бойових дій із числа добровольців був наданий 100 особам з Львівської області та 15 – з Тернопільської. Рішення про офіційне визнання добровольців було також прийнято у Дніпропетровській, Івано-Франківській, Одеській, Чернівецькій та Рівненській областях. Також, на відміну від Волинської області, місто Луцьк прийняло власний порядок надання місцевого статусу УБД добровольцям (на час написання звіту, такий статус отримали 17 осіб).

На добровольців, яким надано місцевий статус УБД, не поширюються гарантії, передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», однак вони можуть взяти участь у всіх програмах, прийнятих відповідними місцевими радами.

Другою категорією, статус якої не врегульовано на загальнодержавному рівні, є особи, що перебували в полоні. Рішення в цій ситуації знайшли в місті Кропивницький та запровадили разову виплату із місцевого бюджету для сімей полонених і зниклих безвісти військовослужбовців у розмірі 25 000 грн, а їхні діти забезпечуються безкоштовним харчуванням у школі. Загалом, в усіх областях існує проблема обліку названих категорій. Облік добровольців ведеться навіть не в усіх населених пунктах, де їм надається місцевий статус УБД, а дані стосовно кількості осіб, яким надано відповідний статус ветерана війни, різняться між відомствами і установами. В Таблиці 3 кількість УБД зазначена за даними Державної служби у справах ветеранів війни та учасників АТО (далі - Держслужба), кількість інших категорій наведена за даними ОДА.

Таблиця 3. Число осіб, які входять до цільової групи соціального захисту в областях і місті Київ

Категорія/ Область	УБД **	Інваліди війни	Учасники війни	Члени сімей загиблих	Добровольці	Волонтери	Загальна к-сть***
Вінницька	15 167	290	18	138	-*	-	15 613
Волинська	9 261/ 9 315	395	-	-	17 (тільки м. Луцьк)	-	9 278
Дніпропетровська	24 651/ 19 154	465	26	1021	-	-	26 163
Донецька	11 729	-	-	-	-	-	11 729
Житомирська	15 160	-	-	-	-	-	15 160
Закарпатська	5 105	-	-	-	-	-	5 105
Запорізька	10 637/ 9 313	173	-	242	-	-	10 637
Івано - Франківська	6 369	-	-	-	92	-	6 369
Київ, місто	19 494	272	-	226	-	-	19 494
Київська	15 114	538	58	491	-	-	16 201
Кіровоградська	10 066	-	-	-	-	-	10 066
Луганська	8 626	-	-	-	-	-	8 626
Львівська	19 887	-	-	-	100	-	19 987
Миколаївська	11 828	-	-	146	-	-	11 974
Одеська	9 619	193	-	116	-	-	9 928
Полтавська	11 303	-	-	-	-	-	11 303
Рівненська	8 833	55	-	94	-	-	8 982
Сумська	10 465	-	-	-	-	-	10 465
Тернопільська	5 480	-	-	103	15	-	5 598
Харківська	12 291	99	-	182	-	-	12 572
Херсонська	5 649	57	-	140	14	-	6 030
Хмельницька	12 874	-	-	-	-	170	12 874
Черкаська	10 033	288	-	247	-	-	10 568
Чернівецька	4 693	146	-	152	-	-	4 991
Чернігівська	10 849	209	-	151/ 311	-	-	10 849

*- немає даних

** - перша цифра - за даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції;
друга цифра - за даними ОДА

*** - загальна кількість – кількість осіб, що належать до усіх категорій, при обрахунку кількість УБД було враховано за даними Державної служби України у справах ветеранів війни.

НАДАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА СІМ'ЯМ ЗАГИБЛИХ

Матеріальна допомога є найпоширенішим видом соціального захисту. Така допомога надається як з боку держави, так і в кожній області чи місті. З боку держави матеріальна допомога надається у вигляді допомоги на поховання, одноразової грошової допомоги сім'ям загиблих, виплат військовослужбовцям внаслідок травми, каліцтва, поранення і встановлення інвалідності.

На місцевому рівні існують різноманітні види та розміри матеріальної допомоги. Основними підставами надання матеріальної допомоги, що передбачені майже у кожній області є:

- допомога на поховання;
- допомога сім'ям загиблих учасників російсько-української війни;
- грошова допомога учасникам російсько-української війни;
- допомога на встановлення надгробних пам'яток;
- допомога на сплату житлово-комунальних послуг (далі - ЖКП).

Розглядаючи питання матеріальної допомоги учасникам українсько-російської війни потрібно виділити Дніпропетровську область, де передбачено аж 14 видів матеріальної допомоги, такої як:

1. надання адресної допомоги сім'ям загиблих військовослужбовців та сім'ям військовослужбовців, які потрапили в полон або зникли безвісти;
2. оплата витрат, пов'язаних з похованням осіб, які загинули під час бойових дій;
3. надання додаткової пільги на оплату ЖКП;
4. грошові кошти на оформлення земельної ділянки;
5. надання адресної допомоги на лікування;
6. щорічне привітання дітей до 18 років, батьки яких загинули (виплачується у грошовій формі законному опікуну чи піклувальнику дитини);
7. придбання солодощів дітям загиблих учасників російсько-української війни до Новорічних свят;
8. надання адресної матеріальної допомоги звільненим в запас учасникам російсько-української війни;
9. придбання продовольчих наборів з нагоди свят;
10. проведення безкоштовного медичного огляду при прийомі на роботу;
11. харчування дітей в дошкільних та шкільних закладах, батьки яких є ветерани російсько-української війни;
12. організація літнього відпочинку дітей, батьки яких є ветеранами російсько-української війни;
13. пільги щодо плати за навчання в спеціалізованих мистецьких закладах та спортивних секціях дітей загиблих на Сході військовослужбовців;
14. картка «Родина героя».

Таблиця 4. Кількість видів матеріальної допомоги в областях і місті Києві

Область	Кількість видів матеріальної допомоги
Дніпропетровська	14
Чернівецька	10
Київ, місто	8
Запорізька	7
Київська	7
Полтавська	6
Рівненська	6
Вінницька	5
Закарпатська	5
Львівська	5
Херсонська	5
Івано-Франківська	4
Миколаївська	4
Одеська	4
Харківська	4
Чернігівська	4
Волинська	3
Житомирська	3
Кіровоградська	3
Сумська	3
Тернопільська	3
Черкаська	3
Донецька	.*
Луганська	.*
Хмельницька	.*

* надано недостатньо даних

ПОЛІПШЕННЯ ЖИТЛОВИХ УМОВ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Державна допомога на придбання житла надається виключно інвалідам I і II групи та членам сім'ї загиблого. Так, Постановою КМУ №719 від 19.10.2016 р. затверджено «Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їхніх сімей». Даним порядком визначений механізм надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для сімей загиблих військовослужбовців на Сході, а також для осіб з інвалідністю I чи II групи та осіб, які втратили функціональні можливості нижніх кінцівок, інвалідність яких настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання.

Забезпечення житлом інших категорій учасників російсько-української війни покладається на органи місцевого самоврядування.

Необхідно констатувати, що питання отримання житла залишається одним із найгостріших в країні, адже власні житлові програми мають меншість областей і населених пунктів країни. Втім позитивні приклади все ж присутні.

Наприклад, у місті Луцьку реалізується програма «50/50», відповідно до якої 50-відсоткової ринкової вартості житла оплачується за рахунок коштів бюджету міста та інших джерел, не заборонених законодавством.

У Черкасах та області існують програми з кредитування житла для учасників російсько-української війни за рахунок місцевих бюджетів.

У Львові закладено у бюджет 410 млн. грн. на реалізацію програми щодо придбання житла категоріям осіб, яким пільга передбачена Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

У Запорізькій області місцевим бюджетом передбачена програма компенсації вартості на придбання власного житла за аналогом Постанови КМУ № 719 для інвалідів III групи та учасників бойових дій.

Також в деяких областях України діє програма індивідуального житлового будівництва в селі «Власний дім», яка дозволяє придбати житло особам, які переїжджають або проживають в селі. В межах цієї програми для ветеранів війни та членів сімей загиблих передбачається першочергова допомога.

Програма «Власний дім» передбачає надання довготермінових кредитів під три відсотки річних на наступні цілі:

- нове будівництво житлових будинків з господарськими приміщеннями - до 300 тис. грн.;
- завершення раніше розпочатого будівництва та реконструкція існуючого житла - до 150 тис. грн.;
- придбання житлових будинків у сільській місцевості - до 200 тис. грн.;
- будівництво інженерних мереж до 50 тис. грн.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ

Згідно закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» учасники бойових дій, члени сімей загиблих та інваліди війни мають право на першочергове виділення земельних ділянок і у розмірах і за цільовим призначенням, передбаченим ст. 121 Земельного кодексу України. Сам механізм реалізації цього права у різних областях реалізується по-різному.

Найбільшу кількість ділянок в Україні відведено у Полтавській області.

Дніпропетровська область повністю «автоматизувала» діяльність щодо отримання земельних ділянок. Так, особа, що має право на першочергове отримання земельної ділянки звертається до «єдиного вікна», після чого за рахунок обласного бюджету проводяться всі необхідні заходи, результатом яких є отримання заявником свідоцтва права власності на земельну ділянку.

Враховуючи проблеми з нестачею земельних ділянок у межах міста Львова, була затверджена Програма «Про захист інтересів учасників АТО», якою передбачена грошова виплата для осіб, які ще не отримали земельних ділянок у формі матеріальної допомоги на вирішення соціально-побутових питань у розмірі 100 тис. грн. Така допомога надається учасникам російсько-української війни, які перебувають на черзі на отримання земельної ділянки і ще не отримували житла у місті Львів. Разом з тим, особа не позбавляється права отримати земельну ділянку у тому числі за межами міста.

Виходячи з вищенаведеного можна зазначити, що ситуація із виділенням земельних ділянок в регіонах України відрізняється, але залишається досить складною і залежить від вольового рішення місцевих органів влади.

ПІЛЬГИ НА ПРОЇЗД

Всередині 2016 року держава припинила надавати субвенції місцевим бюджетам на виплату компенсації перевізникам за здійснені пільгові перевезення пасажирів. Вкінці 2016 року до Бюджетного кодексу України були внесені зміни, якими остаточно покладено виплату компенсацій за пільгові перевезення на місцеві бюджети.

Втім, така ситуація призвела до того, що тягар регулювання пільгових перевезень, їх облік та фінансування було повністю покладено на місцеву владу.

У Черкаській області, попри відсутність відшкодування для перевізників, учасники російсько-української війни мають змогу безкоштовного проїзду. Проте час від часу окремі перевізники відмовляють у пільговому проїзді на міжобласному сполученні. У місті Сміла Черкаської області за рахунок місцевого бюджету компенсується проїзд членам сімей загиблих учасників російсько-української війни.

Дніпропетровська ОДА вирішила дане питання шляхом укладення меморандуму з перевізниками про безоплатний проїзд учасників АТО. Члени сімей загиблих користуються пільгами на безоплатний проїзд за картою «Родина героя» (1000 осіб).

У Чернігівській області за ініціативи інститутів громадянського суспільства обласна державна адміністрація шляхом переговорів з перевізниками вирішила питання про безоплатний проїзд членів сімей загиблих шляхом пред'явлення членом сім'ї загиблого посвідчення та довідки про участь загиблого в АТО. У місті Чернігів діє міська програма відшкодування витрат перевізникам на пільговий проїзд учасників бойових дій.

У Полтавській області діє програма компенсації проїзду учасникам російсько-української війни автомобільним транспортом на міжміських та міжобласних маршрутах.

У Львівській області також діє меморандум між місцевою владою та профспілками перевізників. У 2016 році Львівська ОДА повністю компенсувала перевізникам вартість проїзду пільгових категорій пасажирів на міських, міст обласного значення та приміських маршрутах.

У Волинській області існує програма, яка монетизує пільги на проїзд для членів сімей загиблих. На кожного члена сім'ї місцева влада виділяє 300 грн. на півроку для здійснення поїздок міським, міжміським автомобільним транспортом в межах області.

Втім, у більшості областей та населених пунктів кошти на здійснення безоплатного проїзду так і не було закладено у місцевий бюджет. Як наслідок, реалізація права на пільговий проїзд здійснюється тільки через тиск ветеранської спільноти або за власний кошт перевізників.

МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Відповідно до закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» ветерани війни мають право на низку пільг у сфері медичного забезпечення. Однак, при намаганні реалізувати свої права учасники російсько-української війни зіштовхуються з низкою перепон у реалізації таких прав як безкоштовне забезпечення лікарськими засобами, медичне обстеження, диспансеризація і т. д.. Пов'язано це, здебільшого, з браком фінансування.

Та ж проблема присутня і на місцях. До вирішення проблеми медичного забезпечення органи місцевого самоврядування часто підходять із формальної точки зору, що відображено в Таблиці 5. Часто місцеві програми передбачають достатньо багато заходів у сфері медичного забезпечення. Однак, на практиці скористатися задекларованими гарантіями не завжди можливо: чи то через брак інформації про її наявність, чи то через відсутність коштів.

Усі області мають проблеми із забезпеченням безоплатними лікарськими засобами учасників російсько-української війни. Пов'язано це з тим, що органи місцевого самоврядування не укладають угоди із аптеками, або навіть, якщо договір на відшкодування підписаний, необхідні кошти у місцевий бюджет не закладаються.

Приміром, у місті Черкаси не укладено договорів з аптеками на відпуск безкоштовних ліків. Забезпечення безкоштовними ліками відбувається через центри надання первинної медико-санітарної допомоги. Ліки за рецептом лікаря видаються через уповноважених осіб в медичній установі.

Невтішна ситуація також із зубопротезуванням. Пов'язано це з тим, що фінансове забезпечення пільги повністю перекладене на місцеві бюджети. Так, держава взяла на себе зобов'язання, але відповідальність за його виконання передала місцевим бюджетам. Призвело це до того, що гроші на реалізацію пільги закладені далеко не в усіх місцевих програмах, а якщо і передбачені, то не в достатньому обсязі.

Проблему медичного забезпечення певним чином вдалося вирішити у місті Вінниця. Вінницька міська рада прийняла рішення про запровадження медичного страхування військовослужбовців – жителів області. Міська рада сплачує страховий платіж у розмірі 4 000 грн. Страховим

випадком є ушкодження здоров'я, отримане внаслідок виконання обов'язків служби. Відшкодування може бути до 100 000 грн. залежно від ступеня ушкодження.

В Івано-Франківську працює «єдине вікно» позачергового обслуговування учасників російсько-української війни в усіх поліклініках міста.

Варто відмітити і окремі практики протидії поширенню інфекційних захворювань, зокрема таких як Гепатити В, С. У Волинській області учасників російсько-української війни забезпечують препаратами противірусної терапії, а у Харківській області передбачено проведення тестування мобілізованих осіб на інфекційні захворювання. У Львівській області на лікування учасників російсько-української війни, хворих на хронічні вірусні гепатити В та С, у першу чергу, тих, хто потребує термінового призначення лікування препаратами для проведення комбінованої противірусної терапії, передбачено близько 3 млн. грн. на 2017-2020 рр. При цьому фінансування заходів Програми здійснюється за рахунок коштів обласного бюджету та співфінансування відповідних місцевих бюджетів.

У той же час комплексної системи медичної та психологічної реабілітації фактично немає. На місцевому рівні присутні тільки окремі заходи, що лише містять певні «нариси» системи реабілітації. Однак, причини проблеми відсутності ефективних програм психологічної та медичної реабілітації учасників російсько-української війни варто шукати на загальнодержавному рівні. Відсутність комплексного підходу до медичної і психологічної реабілітації пов'язана із браком відповідної законодавчої бази, адже, на сьогодні, закон передбачає реабілітацію виключно для осіб з інвалідністю, а за три роки війни відповідних порядків проходження психологічної та медичної реабілітації так і не було прийнято.

Нижче наводиться таблиця, де зображено заходи у сфері медичного забезпечення, медичної і психологічної реабілітації, які проводяться в областях і в місті Київ.

Таблиця 5. Заходи медичного забезпечення, медичної і психологічної реабілітації, які проводяться в областях і місті Київ

Область	Зубопротезування	Забезпечення ліками	Психологічна реабілітація	Медична реабілітація	Загальна оцінка
Вінницька	+	+	+	+	4
Закарпатська	+	+	+	+	4
Івано-Франківська	+	+	+	+	4
Львівська	+	+	+	+	4
Черкаська	+	+	+	+	4
Харківська	+	+	+	+	4
Дніпропетровська	+	+	+	+	4
Житомирська	+	+	+	+	4
Миколаївська		+	+	+	4
Волинська	+	-	+	+	3
Тернопільська	+	+	-	-	2
Кіровоградська	+	+	-	-	2
Київська	+	-	+	+	2
Чернігівська	-	+	-	-	2
Одеська	+	+	-	-	2
Хмельницька	+	-	-	-	1
Херсонська	+	-	-	-	1
Полтавська	+	-	+	-	1
Чернівецька	-	-	-	-	0
Рівненська	-	-	-	-	0
Сумська	-	-	-	-	0
Запорізька	-	-	-	-	0
Донецька*	-	-	-	-	0
Луганська*	-	-	-	-	0
Київ, місто	-	-	-	-	0

*надано недостатньо даних

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТОЮ

Професійна адаптація – залежно від професії – це спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування.

У результаті проведених досліджень було з'ясовано, що в Україні відсутній комплексний підхід щодо професійної адаптації учасників російсько-української війни. Це пов'язано із відсутністю закріплення на законодавчому рівні поняття професійної адаптації та із браком розуміння змісту професійної адаптації у більшості органів місцевого самоврядування.

На державному рівні діє лише Концепція державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року схвалена розпорядженням КМУ від 18 грудня 2013 року №1068-р.

Постановою КМУ від 31 березня 2015 року №179 затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції (далі – Постанова 179). У 2017 році на реалізацію заходів цієї Постанови закладено 107 623,8 тис. грн. (включаючи психологічну реабілітацію).

Втім, сама Постанова 179 не визначає точне коло заходів професійної адаптації. Як наслідок, кошти передбачені Постановою 179 зазвичай спрямовуються на професійне навчання за професією водій автотранспортних засобів категорії «В» та «С».

На виконання зазначеної Постанови, наприклад, у Вінницькій області з державного бюджету на I квартал 2017 року передбачено 364 006 грн. Для порівняння: за 2016 рік до Вінницької обласної служби зайнятості звернулись 4101 учасників російсько-української війни, а за січень-березень 2017 року – 2872 учасники. У Львівській області за період із січня 2017 року по березень 2017 року до служби зайнятості звернулись 2029 учасників російсько-української війни, у Черкаській – 2007, а у Полтавській за цей період – 1764.

Загалом, розробка основних заходів професійної адаптації на сьогодні покладена на органи місцевого самоврядування.

У Херсонській області та деяких інших областях реалізується проект «Шериф». Проект передбачає, що обласна державна адміністрація спільно із центром зайнятості, Національною поліцією та військовими комісаріатами обирає осіб, насамперед, учасників бойових дій, здійснює відповідну підготовку для того, щоб в подальшому ветерани російсько-української війни займалися патрулюванням міст, селищ та прикордонних територій. Крім цього, центр зайнятості

сті зберігає за учасниками російсько-української війни, які беруть участь у цій програмі допомоги по безробіттю, а також виплати за участь в громадських роботах.

У Волинській області розроблена Регіональна програма підтримки учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей на 2017 рік, а у Львівській області – Програма підвищення конкурентоспроможності, які розроблені відповідно до постанови КМУ від 06.08.2014 року №385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року».

Також у Волинській, Тернопільській та Львівській областях для учасників російсько-української війни передбачено компенсацію з обласного бюджету частини відсотків за кредитами на відкриття власної справи.

В Івано-Франківській області розроблено декілька проектів для забезпечення належного рівня професійної адаптації, серед яких дорожня карта «Як знайти роботу», а також семінари за тематикою «Від бізнес-ідеї – до власної справи», «Як розпочати свій бізнес», «Презентація курсів навчання» та «Основи малого підприємництва».

Щодо освіти, то на державному рівні діє Порядок та умови надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти, що надається протягом усього навчання затвердженого постановою КМУ від 23.11.2016 року №975.

Пільги, що стосуються забезпечення освітою на місцевому рівні, як правило, поширюються тільки на дітей учасників російсько-української війни. У місті Київ передбачено першочергове влаштування дітей учасників російсько-української війни до дошкільних навчальних закладів та додаткові пільги щодо сплати за харчування дітей у дошкільних навчальних закладах. У місті Львів надається безкоштовне навчання учням початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, батьки яких загинули або померли внаслідок поранення, каліцтва одержаних під час безпосередньої участі у бойових діях. У містах Чернігів та Львів діти, один з батьків яких загинув у зоні бойових дій, забезпечуються безкоштовним харчуванням у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах комунальної форми власності.

Таблиця 6. Заходи професійної адаптації та забезпечення освітою в областях і місті Києві

Область	Семінари і консультації	«Дорожня карта»	Пільгові кредити на власний бізнес	Ярмарка вакансій	Освіта (у формі будь-якої допомоги)	Загальна оцінка
Львівська	+	+	+	+	+	5
Волинська	+	+	+	-	-	3
Тернопільська	+	-	+	-	+	3
Херсонська	+	-	-	+	+	3
Черкаська область	+	+	+	+	+	3
Житомирська	-	+	-	+	+	3
Чернігівська	+	-	-	+	+	3
Вінницька	+	-	-	-	+	2
Закарпатська	+	-	-	+	-	2
Івано-Франківська	+	+	-	-	-	2
Дніпропетровська	+	-	-	-	+	2
Миколаївська	+	-	-	+	-	2
Хмельницька	-	-	-	+	-	1
Одеська	-	-	-	+	-	1
Кіровоградська	+	-	-	-	-	1
Київська	-	-	-	+	-	1
Полтавська	+	-	-	-	-	1
Сумська	-	+	-	-	-	1
Запорізька	-	-	-	+	-	1
Київ, місто	-	-	-	-	+	1
Чернівецька	-	-	-	-	-	0
Рівненська	-	-	-	-	-	0
Харківська	-	-	-	-	-	0
Донецька*	-	-	-	-	-	0
Луганська*	-	-	-	-	-	0

*надано недостатньо даних

ІНФОРМУВАННЯ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ПРО ЇХНІ ПРАВА І ПІЛЬГИ

Права та пільги учасників російсько-української війни розпорошені у багатьох нормативно-правових актах різного відомчого рівня, до яких періодично вносяться зміни. Крім того, відсутня загальнодержавна політика інформаційного забезпечення учасників російсько-української війни. Така ситуація призводить до того, що ветерани та члени їхніх сімей часто позбавлені інформації про власні права.

Разом з тим, певні заходи щодо забезпечення актуальною інформацією учасників російсько-української війни проводяться на місцевому рівні.

Цікавим є досвід Львівської області, де кожного кварталу за участю голови ОДА та відповідальних працівників соціального захисту, протягом двох тижнів відбуваються зустрічі з учасниками російсько-української війни та членами їхніх сімей. Відповідальні працівники виїжджають в райони області, де на місцях є також присутні представники місцевої влади. Такий механізм має дві переваги: в першу чергу, таким способом інформують про пільги та гарантії учасників російсько-української війни, при цьому з конкретними прізвищами відповідальних працівників, номерами телефонів та кабінетів куди звертатись, а з іншої сторони - учасники зустрічей задають запитання, скаржаться, у випадку порушення їхніх прав, а посадові особи звітують про забезпечення реалізації прав перед самими учасниками російсько-української війни і владою обласного рівня. Таким чином, вирішується дуже багато проблемних питань.

Наприклад, для забезпечення поінформованості в деяких областях серед учасників російсько-української війни поширюється «Дорожня карта воїна АТО», в якій міститься інформація про трудові пільги для воїнів та корисні адреси й телефони. Отримати ці брошури можна в державних установах, центрах зайнятості тощо.

Інформування також проводиться за допомогою виготовлення та поширення серед учасників російсько-української війни пам'яток та «Дорожніх карт» щодо наявних пільг та державних гарантій.

Варто звернути увагу, що у таких областях України як Київська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Запорізька, Одеська, Рівненська не здійснюється жодних заходів щодо забезпечення

поінформованості учасників російсько-української війни. Натомість, волонтери за благодійні кошти друкують інформаційні матеріали.

На противагу, слід відмітити практику Черкаської, Херсонської та Закарпатської областей. У Черкаській області поширення інформації відбувається за допомогою довідників, які наявні у кожному районі області, колонки на обласному телебаченні, спеціального розділу для учасників російсько-української війни на веб-сайтах органів місцевого самоврядування та інших форм інформування серед яких друк листівок та буклетів. Заходи інформування ветеранів та членів їхніх сімей охоплюють всю територію Херсонської області до яких належать: телепередачі, радіопередачі, зустрічі, семінари, інформаційно-просвітницькі матеріали, тощо.

Однак, рівень поінформованості учасників російсько-української війни про наявні пільги у сфері медичного забезпечення, незважаючи на вище описані заходи, залишається найнижчим. За даними соціологічного дослідження GfK Group на замовлення Координатора проектів ОБСЄ в Україні (на 2016 р.), 13% ветеранів серед учасників дослідження не мають ніякої інформації про медичні пільги і послуги, а більше 85% усіх респондентів хотіли б дізнатися більше про наявні пільги та способи їх отримання. Проявляється низький рівень поінформованості щодо вказаної державної гарантії у відсутності веб-сторінок та інформаційних стендів органів місцевого самоврядування та медичних закладів і установ.

Тому, громадськими організаціями міст Ужгород, Черкаси та Чернігова спільно із органами державної влади та місцевого самоврядування проводяться інформаційні зустрічі, мета яких - координація дій, спрямованих на покращення процесу інформування учасників російсько-української війни та членів їхніх сімей щодо оздоровлення та отримання медичних послуг.

Втім, варто зауважити, що інформування учасників російсько-української війни, які проживають у сільській місцевості перебуває на низькому рівні. Так, у більшості досліджуваних областей, на жаль, не проводяться жодних інформаційно-роз'яснювальних заходів для учасників бойових дій та членів їхніх сімей у сільській місцевості.

АДМІНІСТРУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Побудова системи по горизонталі (держава - органи місцевого самоврядування)

Слід констатувати, що загальнодержавна система побудови і реалізації державної політики у сфері соціального захисту звільнених військовослужбовців та членів їхніх сімей є доволі хаотичною. Відповідно до Постанови КМУ від 10 вересня 2014 р. № 416, центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів є Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (далі - Держслужба).

Разом з тим, переважна більшість пільг і програм, передбачених для учасників російсько-української війни, реалізується через органи соціального захисту населення місцевих рад, які не підпорядковані Службі. Дещо кращою є координація Служби із органами соціального захисту обласних і районних державних адміністрацій, оскільки останні мають подвійне підпорядкування - Міністерству соціальної політики (через Кабінет Міністрів) та відповідній місцевій раді. Втім, налагодити співпрацю між Держслужбою та органами соціального захисту на рівні населених пунктів вдається щонайкраще в обласних центрах.

Таким чином, фактично створюються дві паралельні системи соціального захисту ветеранів - за лінією Держслужби та органів соціального захисту ОДА/РДА і за лінією органів соціального захисту рад населених пунктів/громад.

За таким принципом розподіляється державне фінансування системи соціального захисту. Візьмемо для прикладу Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 р. № 179. Відповідно до цієї Постанови, Служба розподіляє відповідні кошти, закладені у бюджеті на органи соціального захисту ОДА відповідно до кількості ветеранів, що проживають у відповідній області. У свою чергу обласні органи соціального захисту можуть на власний розсуд

використовувати ці кошти самостійно або спрямовувати в районні чи місцеві органи соціального захисту.

Така ситуація в цілому негативно впливає на ефективність роботи системи соціального захисту учасників російсько-української війни, адже основні проблеми колишніх комбатантів можна вирішити тільки на рівні громади, в якій вони проживають. Крім того, як неодноразово зазначалося вище, цільові програми населених пунктів є більш комплексними та ефективними.

Побудова системи по вертикалі. Центри допомоги учасникам антитерористичної операції

Труднощі в адмініструванні виникають не тільки у вертикальній структурі органів влади. Потреби учасників російсько-української війни забезпечують різні департаменти, підрозділи, відомства тощо органів соціального захисту населення місцевої ради.

Саме тому утворення дієвої системи соціального захисту потребує постійної координації відомств та установ. З цією метою пп. 5 п. 4 Указу Президента України від 18 березня 2015 року № 150/2015 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» обласним і Київській міській державним адміністраціям було доручено створити центри допомоги учасникам антитерористичної операції (далі - ЦДУ АТО).

Разом з тим правовий статус, структуру і функціонал ЦДУ АТО визначено не було. Така ситуація змусила місцеві органи самостійно визначати організаційну форму, а також роль і місце ЦДУ АТО у системі соціального захисту ветеранів області.

Як наслідок, у різних областях ЦДУ АТО мають відмінні статуси та функціональні обов'язки. Умовно функціонал центрів можна розділити на: «єдине вікно» (центр є єдиною установою, яка приймає заяви на пільги та на участь у програми, надає соціальні послуги тощо), консультативний центр (ЦДУ АТО надає ветеранам інформацію про їхні права, пільги, можливість взяти участь в програмах соціальної підтримки) та дорадчий орган (допомога очільнику області, координація органів влади). Існують також формально створені центри без чітко визначеного функціоналу.

Організаційно-правові форми ЦДУ АТО також різноманітні: комунальне підприємство, орган при голові ОДА, відділ чи підрозділ структурної одиниці виконавчого органу влади тощо, а також орган без визначеного правового статусу.

Трапляються також ситуації, коли на рівні області існують відразу обидва органи, що фактично виконують функції ЦДУ АТО. Так, при голові Черкаської ОДА створено ЦДУ АТО, який де-юре є дорадчим органом. Водночас у контактному центрі Черкаської ОДА діє відділ допомоги учасникам АТО, який надає консультації ветеранам.

Окрім обласних ЦДУ АТО діють також міські центри. Зокрема, ЦДУ АТО створені у містах Львів, Дніпро, Луцьк та інших.

У цьому контексті варто відмітити Львівський міський центр надання послуг учасникам бойових дій. Центр функціонує в якості повного закритого циклу надання допомоги та підтримки учасникам російсько-української війни та членам їхніх сімей. Через центр можна подати документи і отримати матеріальну допомогу, всі інші наявні пільги (включаючи міські, регіональні та державні); отримати юридичну консультацію та психологічну допомогу; записатись на безкоштовний медичний огляд, оздоровлення, тренінги і заходи підвищення кваліфікації та навчання; центр має власні проекти для жінок і дітей військовослужбовців, вдов та самих ветеранів. Львівський міський центр діє за принципом «рівний рівному», адже всі без винятку працівники центру мають відношення до конфлікту на Сході країни (є дружинами учасників російсько-української війни чи вдовами загиблих на війні, активними волонтерами тощо). Львівський обласний ЦДУ АТО також проводить безпосередню роботу із учасниками російсько-української війни, однак їхній посадовий функціонал значно вужчий, оскільки обласний орган в першу чергу функціонує як дорадчий орган при формуванні соціальної політики захисту ветеранів в області.

Таблиця 7. Правова форма та функціонал ЦДУ АТО

№	Області/міста	«Єдине вікно»	Консультаційний центр	Дорадчий орган	Без визначеного функціоналу
1.	Вінницька	-	орган при ОДА (отримує бюджетне фінансування)	-	-
2.	Волинська	-	-	орган при ОДА	-
місто Луцьк		комунальне підприємство		-	-
3.	Дніпропетровська	-	створено на підставі розпорядження голови	-	-
місто Дніпро		-	-	Управління з питань АТО при мерії	-
4.	Донецька	-	комунальне підприємство	-	-
5.	Житомирська	-	створено на підставі розпорядження голови	-	-
6.	Закарпатська	-	-	-	орган при ОДА (реально не працює)
7.	Запорізька	-	орган при ОДА, співробітники офіційно працевлаштовані в різних державних органах і структурних підрозділах	-	-
8.	Івано-Франківська	-	дорадчий орган при ОДА (на волонтерських засадах)	-	-
9.	Київ, місто	-	-	орган при КМДА (рішення про створення від 16.03.17 р., але ще не працює)	-
10.	Київська	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах)	-	-
11.	Кіровоградська	-	без офіційного статусу та бюджетного фінансування	-	-
12.	Луганська	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах)	-	-
13.	Львівська	-	орган при ОДА	-	-
місто Львів		комунальне підприємство		-	-
14.	Миколаївська	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах)	-	-
15.	Одеська	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах),	-	-
16.	Полтавська	-	створено на підставі розпорядження голови	-	-
17.	Рівненська	-	Приєднане до обласного контактного центру, що є комунальною установою	-	-
18.	Сумська	на волонтерських засадах	-	-	-
19.	Тернопільська	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах)	-	-
20.	Харківська	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах)	-	-
21.	Херсонська	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах)	-	-
22.	Хмельницька	-	орган при ОДА (працює на волонтерських засадах)	-	-
23.	Черкаська	-	Відділ Черкаського обласного контактного центру при ОДА	-	-
		-	-	орган при ОДА	-
24.	Чернівецька	-	орган при ОДА (отримує бюджетне фінансування)	-	-
25.	Чернігівська	-	-	орган при ОДА, працює на волонтерських засадах	-

ВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Інформація, отримана під час підготовки звіту, вказує на той факт, що активність громадянського суспільства в області прямо пропорційна рівню соціального захисту ветеранів в області.

Часто громадські активісти створюють альтернативні до державних і місцевих заходи соціальної підтримки або ж взагалі забезпечують соціальний захист у тих сферах, які влада не покриває. Не виключені випадки співпраці влади і громадських активістів з метою реалізації спільного проекту.

Так, у Київській області, при повній відсутності програм медичної реабілітації, волонтерами ЦДУ АТО, для прогнозування фінансових витрат на лікування та придбання ліків, була розроблена та запропонована головним лікарям центральних районних лікарень (ЦРЛ) та центрами первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) статистична форма, у якій враховуються медичні проблеми не тільки ветеранів та членів сімей загиблих, а також членів сімей військових, які були звільнені зі служби, та які продовжують служити. Київські волонтери своїми силами також проводять опитування серед учасників російсько-української війни задля ведення статистики щодо поранень та контузій.

У місті Києві за останній рік значно підвищився рівень співпраці влади і громадських організацій, що займаються вирішенням проблемних питань учасників російсько-української війни. При КМДА на початку 2017 року було створено робочу групу з вирішення питань щодо покращення житлових умов ветеранів, в яку увійшли представники ветеранських організацій та яка має на меті вирішення питань щодо забезпечення звільнених військовослужбовців за аналогом Постанови КМУ № 719.

Як було зазначено вище, потреби ветеранів у професійній адаптації та освіті у деяких областях майже не забезпечуються. Тому волонтери та громадські організації своїми силами проводять школи лідерства, різні форми навчання та сприяють працевлаштуванню ветеранів, підтриму-

ють започаткування бізнес-ініціатив, створенню певних комунікаційно-освітніх платформ з обміну досвідом та самі стають їх роботодавцями. Так, Київський Центр розвитку лідерства започаткував Школу лідерства для учасників бойових дій, яку пройшли близько 60 ветеранів зі Львова, Києва та Кривого Рогу. Серед результатів – відкриття власної справи 5 учасниками Школи. Двоє з випускників, за результатами проходження навчання у Школі отримали матеріальну допомогу на відкриття власної справи від місцевих центрів зайнятості (Київ та Кривий Ріг).

У Житомирській області ГО «Атошник» допомагає із працевлаштуванням учасникам російсько-української війни. У Миколаївській області діє Програма Україна-Норвегія і Україна-НАТО, що дають можливість пройти курси англійської мови та курси підготовки для роботи в охоронних структурах, крім того ГО «Асоціація учасників та інвалідів АТО» реалізуються на території області 2 проекти: 1) «Бізнес-інкубатор» в ході якого ветерани мають можливість протягом 6 міс. навчатись веденню бізнесу; 2) «Центр дослідження зайнятості» - який сприяє пошуку роботи ветеранам, надає консультації стосовно працевлаштування, психологічну допомогу (програма «Рівний-рівному» в рамках якої проходять щотижневі чоловічі клуби ветеранів та програма психологічної допомоги для дружин ветеранів), співпрацює з роботодавцями.

Ефективно співпрацюють ветеранські ініціативи та ОДА у Дніпрі. ГО «Всеукраїнська спілка воїнів АТО» та ЦДУ АТО Дніпропетровської області, на базі Державного університету та приватного навчального центру організували курси вивчення англійської мови та ІТ для звільнених у запас військовослужбовців. За рік навчання пройшли більше 300 осіб, зараз навчаються біля 100. Також реалізовані такі проекти як два Всеукраїнських фестивалі «Пісні народжені в АТО», Різдвяний бал та Бузьковий бал, які були направлені на соціалізацію та повернення до мирного життя ветеранів та волонтерів.

Часто ініціаторами запровадження соціальних програм для ветеранів є комерційні структури. Наприклад, академія ШАГ у місті Рівне набрала на навчання групу з 20 учасників на безкоштовне навчання, що є власною ініціативою академії та результатом перемовин декількох активних діячів.

Позитивним прикладом взаємодії активних представників громадянського суспільства і місцевих органів державної влади є Львів та Львівська область. Представники громадських організацій залучаються до роботи комісій з вирішення питань з надання послуг учасникам АТО. 6 активістів стали депутатами міської ради Львова, що становить 10% загальної кількості депутатського корпусу.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

На основні проведеного дослідження можна виокремити наступні рекомендації для органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських активістів:

затвердити єдині стратегічні документи (плани, «дорожні карти» тощо), розробити цільові програми соціального захисту учасників російсько-української війни – такі документи мають існувати як на державному рівні з метою перегляду діючої державної політики, так і на рівні областей, районів і громад. Отримані дані однозначно дозволяють зробити висновок, що в тих регіонах, де існують власні цільові програми, рівень соціального захисту ветеранів знаходиться на якісно кращому рівні;

поширювати кращі практики між регіонами України – заходи, що проводяться в регіонах часто кардинально різняться. Деяким областям та громадам вдається побудувати якісну систему реадaptaції колишніх комбатантів. На противагу, програми інших регіонів не досягають поставленої мети. У цьому контексті актуальності набирає необхідність обміну досвідом між органами влади з різних частин країни. Найкращим способом такого обміну є як живе спілкування (через круглі столи, семінари тощо), так і через поширення збірників кращих практик, «білих книг», рекомендацій серед суб'єктів владних повноважень;

розглядати громади (міста/селища/села/об'єднані громади) як первинну ланку системи соціального забезпечення ветеранів – як показують дані, отримані в ході підготовки до звіту, якість соціальних послуг та інфраструктурна організація їх надання є суттєво вищою у громадах, ніж це передбачено в обласних програмах. Так, Львівський міський центр надання послуг учасникам бойових дій проводить значно більше програм та надає ширше коло послуг

ніж Львівський обласний ЦДУ АТО. У свою чергу, соціальні програми міста Луцьк охоплюють добровольців, які не увійшли до складу офіційних збройних формувань, чого не передбачено у нормативних актах Луцької ОДА.

Така відмінність між громадою та областю є логічним явищем з двох причин: по-перше, органи влади громад розташовані ближче до цільової групи соціального захисту, вони є першими, до кого звертаються ветерани; по-друге, реформа децентралізації дозволяє громадам отримати широкі фінансові вливання у місцевий бюджет, коли для обласних бюджетів такі можливості обмежені.

Таким чином, первинною ланкою, в якій зосереджені основні потужності (організаційні, адміністративні, фінансові тощо) системи соціального забезпечення, мають стати громади. Тому, фокус державних органів повинен бути направлений на громади. Субвенції, трансферти та інші види фінансових вливань, що направляються із державного бюджету в місцеві (наприклад, субвенції на соціальну та професійну адаптацію в межах Постанови КМУ від 31 березня 2015 року №179), мають спрямовуватись у першу чергу в бюджети громад.

покращити інфраструктури надання соціальних послуг через створення «єдиних вікон» повного закритого циклу – наразі, для реалізації власних прав і пільг, отримання інформації та участі у програмах соціальної підтримки ветерани змушені звертатися до різноманітних відомств та органів. Виходом із цієї ситуації стане створення сервісних центрів, що надаватимуть повний спектр послуг ветеранам, включаючи юридичні консультації, психологічну підтримку, оформлення документів на допомогу, а також проводитимуть власні заходи. Як показує досвід міста Львів, найкращою організаційною формою таких центрів є комунальне підприємство, адже така форма надає відомству певний ступінь гнучкості та незалежності. В подальшому функціонал «єдиних вікон» можна поширити на інші соціальні групи окрім ветеранів;

вирішити проблемні питання соціального забезпечення через розширення повноважень органів місцевого самоврядування та активної співпраці з громадськістю – як було зазначено вище, деякі сфери соціального захисту такі, як професійна адаптація, пільговий проїзд, забезпечення освітою та інші, покриті державою неповністю. виправити прогалини у системі соціального захисту можливо через органи місцевого самоврядування, яким варто розширити повноваження в окремих сферах соціального захисту, щоб місцева влада могла реагувати на потреби ветеранів в найоптимальніший спосіб із урахуванням особливостей територіальної громади. Наприклад, можливо надати органам місцевої влади право на власний вибір забезпечувати пільговий проїзд через компенсацію перевізникам або через монетизацію пільги.

У той же час, держава не повинна самоусуватися від виконання своїх соціальних обов'язків – її завданням є створення законодавчої бази реформи, затвердження соціальних стандартів, нормативів, критеріїв оцінки соціальних послуг і проводити постійний моніторинг надання соціальної підтримки на місцях.

Ще одним кроком покращення діючої системи є посилення співпраці з громадськістю. Як неодноразово відмічалось у звіті, громадські активісти втілюють безліч проектів у тих сферах, які забезпечуються державою на неналежному рівні. Таким чином, потенціал громадянського суспільства має бути підтриманий шляхом розширення переліку та кількості соціальних послуг, які замовляються в приватних суб'єктів, а також через цільову грантову підтримку на реалізацію конкретних проектів у сфері соціального захисту учасників російсько-української війни.

ВИСЛОВЛЮЄМО ОСОБЛИВУ ПОДЯКУ ЗА ДОПОМОГУ І АКТИВНУ УЧАСТЬ У ПІДГОТОВЦІ ЦЬОГО ЗВІТУ:

1. Алієв Олександр, Державна служба в справах ветеранів війни та учасників АТО, головний спеціаліст Північного міжрегіонального сектору.
2. Антонова Таїса, правозахистник
3. Бараненко Олег, Полтавська обласна рада, завідувач сектору з координації роботи по допомозі учасникам АТО відділу організаційного забезпечення діяльності ради
4. Барилюк Оксана, адвокат
5. Бідняк Тетяна, співзасновниця БО БФ «Харків з тобою» та ГО «Хелп Армії», координатор проектів
6. Бондаренко Антоніна, директор ГО «Центр розвитку лідерства»
7. Возняк Любомир, заступник директора Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій
8. Гончаренко Ганна, Керуючий партнер ЮФ «Рой і партнери»
9. Гуріна Людмила, ГО «Фонд «Правник»
10. Гуріна Людмила, представник Державної служби України з питань ветеранів війни та учасників АТО в Кіровоградській області
11. Дідач Вікторія, експерт ГО «ВПО «Юридична сотня»
12. Долотенко Сергій, ГО «Патріоти Смілянщини»
13. Донець Артем, представник ГО «ВПО «Юридична Сотня» у Харківській області, адвокат адвокатського об'єднання «Донець і партнери»

14. Доценко Наталя, представник ГО «ВПО «Юридична Сотня» у Запорізькій області ,адвокат
15. Дригайло Юлія, ГО «ВПО «Юридична сотня»
16. Єсіна Наталія, виконавчий директор ГО «Північна правозахисна група»
17. Івасик Станіслав, експерт ГО «ВПО «Юридична сотня»
18. Кармазіна Катерина, представник ГО «ВПО «Юридична сотня» у Житомирській обл.
19. Кіт Вілена, координатор Львівської Кризової Психологічної Служби
20. Кіт Роман, адвокат
21. Кобилінський Олег, голова Луцької міської організації Спілки воїнів АТО Волині
22. Ковцун Христина, представник ГО «ВПО «Юридична Сотня» у Львівській області
23. Кондартюк Борис, виконавчий директор ГО «Закарпатська громада»
24. Косар Олег, громадський активіст
25. Кошман Андрій, голова Полтавської філії ВГО «Українська асоціація інвалідів АТО»
26. Кравчук Руслан, головний спеціаліст Центрального міжрегіонального сектора Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції
27. Красов Антон, представник ГО «ВПО «Юридична Сотня» у Кіровоградській області
28. Кушнер Олексій, представник ГО «ВПО «Юридична Сотня» у Волинській області
29. Лавренюк Вікторія, експерт ГО «ВПО «Юридична сотня»
30. Лобанова Оксана, юрист ГО «ВПО «Юридична сотня»
31. Локоть Ірина, юристконсульт ГО «БРСУ АТО»
32. Лучук Іван, Інститут Івана Франка Національної академії наук України, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник
33. Малишевський Володимир, адвокат
34. Морій Юлія, представник ГО «ВПО «Юридична сотня» в Одеській області
35. Пасевич Олена, Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій, депутат Львівської міської ради
36. Пекарюк Ростислава, тренер, психолог БО «Серце Воїна»,
37. Полулях Лариса, голова правління ГО «А-ВЕСТА», координатор ВГ «COMBAT BEES», проєкт «Школа ветеранів»
38. Радзивіл Віталій, заступник з правових питань ГО «СУВІ АТО» ВП Житомирської області; начальник відділу представництва у Новоград-Волинському МЦ з надання БВПД; адвокат.
39. Рева Дмитро, директор ГО «Правозахисна група «СІЧ»
40. Рибкін Олександр, ГО «Штаб юридичної допомоги»

41. Сафонов Геннадій, ГО «Всеукраїнське об'єднання учасників бойових дій «Єдність»
42. Сімакіна Інна, представник ГО «ВПО «Юридична сотня» в Чернігівській області
43. Тихонов Геннадій, Голова ГО «Ветерани АТО міста Южне»
44. Тополевська Лідія , ГО «Центр правових та політичних досліджень «СІМ», директор
45. Федоров Євген, юристконсульт ГО «Асоціація учасників та інвалідів АТО»
46. Федорова Лариса, Спілка учасників АТО «Честь і Слава» (м. Подільськ)
47. Чуйко Марина, ТОВ «Маріупольстальконструкція», юрист
48. Шамрай Володимир, головний спеціаліст Західного міжрегіонального відділу Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції
49. Шевченко Геннадій, заступник Черкаського міського голови
50. Шеповалова Світлана, керівник БО «Міжнародний благодійний фонд «Чисте небо»,
51. Шпота Руслан, заступник голови Маневицької районної спілки учасників АТО
52. Щербатюк Тарас, представник ГО «ВПО «Юридична Сотня» у Черкаській області, ГО «Черкаський правозахисний центр»

Олена Лисенко
Керівниця комунікаційного
напрямку

legal100.pr@gmail.com

ДЛЯ МЕДІА

М. КИЇВ, ВУЛ. ГАЙДАРА, 58/10

LEGAL100.ORG.UA

FACEBOOK.COM/YURSOТNYA